

SRMKA Sayı/ Issue 1
Yıl/Year 2019, 13-29

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 21.12.2019

Yayın Tarihi / Published: 27.12.2019

DOĞU ANADOLU KURA-ARAS SERAMİĞİ ÜZERİNE

ON THE EASTERN ANATOLIAN KURA-ARAXES CERAMICS

Mehmet İŞIKLI*

Gülşah ÖZTÜRK**

Özet

Sahip olduğu sıra dışı coğrafi özellikleri sayesinde yüksek bir arkeolojik potansiyele sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi, Erken Tunç Çağlarıyla birlikte Kura ve Aras havzalarında yaşayan halklara ev sahipliği yapar. Hareket halinde ve yerleşik yaşam şekillerine sahip hayvancı-tarımcı bu topluluklar kendine özgü özellikleri olan bir kültür yaratırlar. Bu kültürel yapının da en önemli buluntu grubunu, tüm prehistorik kültürler de olduğu gibi seramikler oluşturmaktadır. Anadolu arkeolojisinde Karaz veya Kura-Aras seramiği olarak bilinen bu seramik daha çok parlak siyah dış yüzey rengi, kırmızı-siyah iç-dış yüzey renk kontrastları ve özgün dekorlarıyla tanınmaktadır. Kura-Aras Kültürü'ne dair pek çok problem çoğu zaman bu seramikler üzerinden çözülmeye çalışılmıştır. Özellikle Doğu Anadolu merkezli araştırmaların yetersizliği kültürün bu topraklardaki gelişim sürecini anlaşılabilirliği açısından sorun teşkil etmektedir. Yakındoğu arkeolojisinin bu büyük ve sorunlu kültürünün seramiklerine dair son dönemde yapılan disiplinler arası nitelikli deneysel çalışmalar ışığında gerçekleştirilen bazı gözlemler, bu makalenin temelini oluşturmaktadır. Kura-Aras seramikleri üzerinde yer alan dekor tekniklerinin nasıl uygulanmış olabileceği üzerine gerçekleştirilen bu çalışmalar neticesinde özellikle alçak kabartma yani rölyef dekor tekniği için oldukça başarılı sonuçlara ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen deneysel çalışmalar ve makale, modern seramik sanatçılarından alınan görüş ve önerilerle içerik açısından daha da zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Kura-Aras Kültürü, Seramik, Dekor Tekniği, Kabartma/Rölyef Dekor, Baskı-Oluk Dekor, Kazıma Dekor.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE. e-posta: misikli@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-6205-4117

** M.A., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE. e-posta: gulsahoztrk1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9033-5095

Abstract

With very significant archaeological potential as a result of its extraordinary geographical characteristics, Eastern Anatolia supported communities in the Kura and Aras basins throughout the Early Bronze Age. Living both mobile and sedentary lifestyles, these pastoralist and agriculturalist communities produced a unique culture characteristic of their varied lifestyle. As with many other prehistoric cultures, ceramics represent the most distinctive archaeological signature of this culture. Known as Karaz or Kura–Araxes ceramics in Anatolian archaeology, this pottery is easily recognized for its characteristic black exterior color, red-black color contrast on the interior and exterior surfaces, and its unique decoration. So far, many archaeological questions related to the Kura-Araxes culture have been examined with the help of these ceramics. On the other hand, insufficient research has been a particular problem in understanding the development and influence of the Kura–Araxes culture in Eastern Anatolia. The basis of this study is recent interdisciplinary and experimental examinations of the ceramics of this unique and very significant prehistoric culture in the Near East. The content of this study was further enriched with the opinions and suggestions of some modern ceramic artists.

Keywords: Eastern Anatolia, Kura-Araxes Culture, Ceramics, Decoration Techniques, Relief Decoration, Print-Groove Decoration, Impressed Decoration.

Sunuş

En yalın tanımıyla arkeoloji insanın geçmişini araştıran, kurgulayan bir bilim dalıdır¹. Bu kurgulama yapılırken eski dönemde yaşamış insanların ve toplulukların bize bıraktığı maddi kültür kalıntıları kullanılmaktadır. Fazlasıyla çeşitlilik gösteren bu maddi kültür kalıntıları içerisinde en zengin ve en önemli malzeme grubunu, onların çanak çömlekleri oluşturmaktadır. Arkeolojik literatürde “seramik” olarak adlandırılan bu malzeme grubu sayesinde ilgili toplumların teknolojisinden inanç sistemine kadar hemen her konuda bir fikir sahibi olabilmemiz mümkündür. Bu nedenle biz arkeologların araştırmalarına ışık tutan en önemli veri grubunu kuşkusuz seramikler oluşturmaktadır².

Bu makale genel olarak Dağlık Doğu Anadolu’nun Erken Tunç Çağlarını (MÖ 3200-2000) karakterize eden Kura-Aras Kültürünün seramiğini konu almaktadır. Birçok çalışmada bu seramik grubu farklı yönleriyle ele alınmıştır³. Biz çalışmamızda söz konusu seramiğin en ayırt edici özelliklerinden biri olan dekor tekniklerine odaklandık. Kura-Aras seramiği üzerinde yer alan motifler, yapım teknikleri açısından karmaşık ve zorlu bir teknolojiyi düşündürmektedir. Bölgede gerçekleştirilen kazıların sayılı yerleşimlerle temsil ediliyor olması

¹ Özdoğan 2014, 19.

² Bu bakış açısından hareketle hayata geçirilen *Seramik Araştırmaları Dergisinin* (SRMKA) ilk sayısına bir makale ile katkıda bulunmaktan çok mutluyuz. Emeği geçen tüm genç akademisyenleri kutlarım. Onların daha güzel başarılarla imza atacağına hiç şüphemiz yok.

³ Yarol 2016, 17-95; Işıklı vd. (baskıda).

ve üretime dair her hangi bir buluntunun ele geçmemesi, seramik üretim ve dekor tekniklerine dair soruların kısmen cevapsız kalmasına neden olmuştur. Bu noktada 2018 yılında disiplinler arası bir anlayış çerçevesinde tarafımızdan gerçekleştirilen deneysel çalışmalarla mevcut sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır⁴.

Bir süredir Kura-Aras (yerel adlandırmasıyla Karaz) seramiği üzerine çalışmalar⁵ yapan, Atatürk Üniversitesi GSF Seramik Bölümü Öğretim Üyesi ve aynı zamanda modern bir seramik sanatçısı olan Prof. Dr. Yasemin YAROL bizlere bu çalışmalar sırasında iyi bir partner olmuştur. Yarol ile Kura-Aras seramiğine dair birçok şey konuşulmuş ve tavsiyeleri doğrultusunda deneysel çalışmalar için bir yöntem belirlenmiştir⁶. Böylelikle modern ve gelenekselin bir araya getirildiği bu projede, oldukça başarılı sonuçlara ulaşılmıştır⁷.

Anadolu yarımadası doğu-batı eksenli ilişki ağında her zaman en önemli güzergâh durumundadır. Bu güzergâhta özellikle Doğu Anadolu Bölgesi, konumu ve zengin hammadde kaynaklarıyla Yakındoğu'nun birçok alt kültür bölgesi için önemli bir lokasyon olmuştur. Olağanüstü coğrafi ve ekolojik özelliklere sahip bu bölge, coğrafi ve kültürel açıdan iki büyük alt kültür bölgesine ayrılmaktadır. Bu ayrımı Anadolu'yu boydan boya kat eden Toros dağ sırası yapar. Torosların güneyinde kalan kesim yüzünü Mezopotamya düzlüklerine çevirmiş alçak ovalık ve platoluk bir yaşam alanı sunar⁸. Bu alan yerleşik ve kentli bir dünya ile entegrasyon halindedir. Torosların kuzeyinde kalan dağlık kesim ise Yakındoğu'nun kuzey sınırını oluşturmaktadır. Bu kesim, dağlık zorlu Kafkasya dünyası ile ilişki halindedir. Yarı göçebe yaylacı halkların yurdu olan bu yüksek ülke (yaylalar) güneydeki ovalık kesimden tamamen farklı kültürel ve arkeolojik bir süreç yaşamıştır. Hiç şüphesiz bu sürecin en dikkat çekici kültürel yapılanması Erken Tunç Çağ başında ortaya çıkacak olan Kura-Aras Kültürel kompleksidir⁹.

MÖ 4. binyılın sonları 3. binyılın başlarında, Hazar Denizi'nin batı kıyılarından Kuzeybatı İran'a, Kura Vadisi'nden Ararat Ovası'na ve Güney Kafkasya topraklarının tamamında, büyük bir kültürel birliktelik gözlenir. Bu kültürel yapının öncüsü, Kalkolitik

⁴ Bu makale, bahsi geçen çalışmaların genel bir değerlendirmesini içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Öztürk 2018.

⁵ Yarol 2016, 19.

⁶ Detaylı bilgi için bakınız. Öztürk 2018, 60-157.

⁷ Öztürk 2018, 1-181.

⁸ Arınç 2013, 26.

⁹ Sagona 2014, 21-32; Sagona- Zimansky 2009, 167.

geleneklerden farklı ama kısmen de ondan beslenen bir kültürel yapılanmadır (Fig. 1). Bahsi geçen bu kültürel yapılanma Anadolu'da "Karaz", Yakınoğu genelinde ise Kura-Aras ismi ile bilinir¹⁰. Kültürün arkeolojik izleri ilk olarak 1920'li yıllarda Levant'ta, 1930'lu yıllarda Güney Kafkaslar'da tespit edilir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki keşif süreci ise ancak 1940'lı yıllarda gerçekleşebilmiştir. Bölgede yürütülen araştırmalar kültürün Doğu Anadolu genelindeki yayılımının üç alt bölgede (Erzurum-Kars, Van-Muş ve Malatya-Elazığ) geliştiğini g stermektedir¹¹.

Kura-Aras halkları, boyutları 1 ila 2 hektar arasında değişen yerleşimlerini ova tabanlarına veya yamaçlara kurmuşlardır. Bu halk grupları, günlük yaşamsal faaliyetlerden dini aktivitelere kadar birçok ihtiya ını, çamur-dal örgü ya da kerpiçten inşa edilen kare, dikdörtgen veya yuvarlak planlı evlerinde karşılamaktadırlar. Evlerin içerisinde tam merkezde yer alan bir ocak ve bu ocağın etrafında duvar hattı boyunca devam eden sekiler ile depolama ve düz çatıyı destekleyen direklere ait çukurlar yer almaktadır¹². Tarım destekli hayvancılık ile geçinen yerleşik ve hareket halindeki bu halk gruplarının eşitlikçi bir yapıda olduğu d ř n lmektedir¹³. Bu toplukların inanç dünyasının ve  l  gömme geleneklerinin arkeolojik izlerini k  uk boyutlu taşınabilir ocaklar, insan ve hayvan biçimli figürinler, basit toprak, taş sanduka ve kurgan tipi mezarlarda g zlemleyebiliriz¹⁴.

Kura-Aras Seramiği

Kura-Aras kültürünün en önemli ve en yaygın arkeolojik malzemesini seramikler oluşturmaktadır. El ile şekillendirilmiş ve kendine özgün bazı tipolojik özellikler taşıyan bu seramikler, kırmızı-siyah renk kontrastına (zıtlık) ve son derece kaliteli parlak bir a kıya sahiptir (Fig. 2)¹⁵. Üç farklı teknik ile üretilen bu seramikler, bölgelere göre değişkenlik gösterebilmektedir. Tekniklerin ilki; özellikle Erzurum bölgesinde yaygın olarak karşılaşılan halka veya plaka-şerit/sucuk tekniđidir¹⁶. Daha çok büyük boyutlu kapları şekillendirmede tercih edilen bu teknik, plaka ya da şerit/sucuk haline getirilen kilin birbirine yapıştırılmasıyla

¹⁰ Sagona 1984; Palumbi 2008; Marro 2011, 290-312; Kültürün terminolojisi lokalizasyon odaklı olduğu için bölgelere göre farklılık göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı 2011.

¹¹ Işıklı 2017, 93-108.

¹² Işıklı- Ergürer 2017, 43-64.

¹³ Işıklı 2019 (baskıda).

¹⁴ Işıklı 2011, 67; Palumbi- Chataigner 2014, 247-260.

¹⁵ Palumbi- Chataigner 2014, 247-246. Anadolu'daki en güzel örneklerine Karaz, Pulur, Güzelova, Alaybeyi, Pulur/Sakyol, Arslantepe, Korucutepe, Norşuntepe, Tepecik yerleşimlerinde rastlanmaktadır.

¹⁶ Işıklı, 2011, 67;  kse 2012.

gerçekleştirilir. İkinci teknik ise, günümüzde de modern seramik sanatçıları tarafından sıklıkla kullanılan, el ile şekillendirme yöntemidir. Avuç içerisine alınan kilin el yardımıyla çukurlaştırılarak biçimlendirilmesi işlemine verilen isim olan bu yöntem daha çok küçük boyutlu kapların şekillendirilmesinde tercih edilen bir uygulamadır¹⁷ (Fig. 3 a-b). İlk iki tekniğe göre çok fazla örneğine rastlanmayan kumaş/hasır tekniği ise, kap yüzeyine içeriden ve dışarıdan eğim vermek amacıyla yapıştırılan alternatif plakaların şekillendirilmesinde kullanılan ve daha çok estetik kaygıların ön planda olduğu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar bu tekniğin üretimden çok görsel açıdan da uygulanmış olabileceğini düşünmektedirler. Nitekim kap yüzeyinde kalan belirgin izler aynı zamanda dekoratif bir görünüm de sağlamaktadır¹⁸.

Kura-Aras seramiğinde bölgelere göre değişkenlik gösteren bir diğer unsur ise seramik çamurunun içeriğinde kullanılan kum, taşçık, obsidiyen, deniz kabuğu, mika, kireç ve saman gibi katkı maddeleridir (Fig. 4). Yapılan petrografik analizler ve etno-arkeolojik çalışmalar, seramik çamuru içerisine ilave edilen katkı maddelerinin kabın işlevselliğine yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin seramik çamurunda kullanılan saman katkı, kilin işlenebilirliğini en yüksek seviyeye çıkarıp kısa zamanda içerisindeki nemi çekmesine yardımcı olurken, taşçık katkı ise ısının kap yüzeyine eşit miktarda yayılmasını ve yüksek ısıya karşı dayanıklılığını artırmasına yardımcı olmaktadır¹⁹. Ayrıca yapılan araştırmalar bu katkı maddelerinin bölgelere ve seramiklerin boyutlarına göre de değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Şöyle ki, küçük boyutlu kaplarda daha ince, kum gibi katkıları kullanılırken büyük boyutlu kaplarda kaba ve iri katkının varlığı söz konusudur. Özellikle Erzurum yöresindeki Kura-Aras seramiklerinin içerisinde taşçık ve kum katkının yoğun olarak kullanıldığı ve bitkisel katkının ise yok denecek kadar az olduğu görülür. Keban bölgesindeki yerleşimlerde ise, bitkisel katkı, mika ve taşçık katkıların yanı sıra deniz kabuğu da yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlar dışında obsidiyen ve seramik kırıntılarının da katkı maddesi olarak kullanımları söz konusudur²⁰.

Parlak siyah renkleriyle dikkatleri üzerine çeken bu seramik son derece kaliteli bir perdaha sahiptir. Günümüzde seramik kapların dış yüzeyini pürüzsüzleştirmek ve kap yüzeyine

¹⁷ Işıklı 2011, 67; Ökse 2012, 16-62.

¹⁸ Bu konu üzerine Erzurum'un Sos (Yığıttaş) köyünde gerçekleştirilen etno-arkeolojik bir çalışmada çiroz ve gogoç adı verilen araçlar ile perdah işlemi yapılarak Kura-Aras seramiklerinin sahip olduğu metalik parlaklık elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı 2011, 67.

¹⁹ Kibaroglu 2015, 221.

²⁰ Işıklı 2011, 72.

parlak bir görünüm kazandırmak²¹ için uygulanan bu yöntemin, Erken Tunç Çağı'nda tam olarak nasıl uygulandığı bilinmese de araştırmacıların ortak görüşü pişirimin hemen ardından organik bir malzeme yardımıyla perdah işleminin gerçekleştiriliyor olabileceği yönündedir²². Kura-Aras seramiklerinin üretim tekniklerine dair bir dizi gözlem ve öneriler geliştiren Yarol, geleneksel Kura-Aras seramiklerinin sahip olduğu kaliteli perdahının fırınlamanın ardında yapılan bir işlem ile elde edilmesinin mümkün olamayacağını ve bu işlemin ancak pişirim öncesinde gerçekleştirilen uygulama ile elde edilmiş olabileceğini ifade etmektedir²³.

Bu seramiğe dair merak edilen bir diğer konu ise sahip olduğu parlak siyah rengin nasıl elde edildiğidir. Kültürün seramiğine dair en önemli sorunların başında gelen bu konu, bazı araştırmacılar tarafından pişirimin hemen ardından veya bir süre sonra uygulanan ikinci bir işlem ya da pişirim ile elde edilmiş olabileceği şeklinde yorumlamaktadır. Bu problem hakkında bazı deneysel uygulamalar gerçekleştiren Yarol, parlak siyah renk için tek bir pişirim olabileceğini ve pişirimin ardından -kap daha soğumadan- kıvamlı, organik bir malzemenin kap yüzeyine sürülüp daha sonra silinmesiyle elde edilmiş olabileceğini ifade etmektedir²⁴.

İç-dış yüzey tezat renkleri de kabın konumu, pozisyonu, pişirim esnasındaki indirgen ortam ile alakalı bir durum olmalıdır. Yapılan petrografik analizler, seramik kapların üretiminde kullanılan kilin bölgesel özellikler taşıdığını ortaya koymuştur. Her bir kil yatağının içerisinde farklı miktarda mineral barındırması şekillendirilen kapların pişirim esnasında girdiği indirgen ortamdan farklı yüzey renkleriyle çıkmasına neden olmaktadır. Seramiklerin yüzeylerinde meydana gelen bu renk farklılıkları, kültürün kronolojik gelişimine de katkıda bulunur. Konu hakkında araştırmalar yapan Palumbi, Güney Kafkasyadaki Kura-Aras seramiklerinin yüzey renklerine göre dönemlere ayrıldığını ifade etmektedir. Devetüyü, kahverengi ya da gri renkli (monokrom) seramiklerin daha çok MÖ 4. bin yılın ortalarında görüldüğünü; tipik Kura-Aras olarak tanımlanan kırmızı-siyah renkli seramiklerin ise MÖ 3300 yılından itibaren yaygınlaştığını belirtir. Özellikle siyah-kırmızı renk kontrastı özelliğinin daha çok Doğu Anadolu'ya özgü olduğunu ve en erken örneklerinin de bu coğrafyada görüldüğüne dikkat çekmektedir²⁵.

²¹ Çizer 2014, 16.

²² Işıklı 2011, 71; Ökse 2012, 16- 62.

²³ Yarol ile kişisel görüşme.

²⁴ Yarol 2016, 30-50; Y. Yarol ile kişisel görüşme.

²⁵ Palumbi 2008, 15.

Tarım destekli hayvancılık faaliyetleriyle yaşamlarını sürdüren Kura-Aras halklarının temel yaşam şekilleri ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen kap formlarında ise, çok fazla bir çeşitlilik söz konusu değildir. Genellikle fonksiyonelliğe dönük bir form repertuvarına sahip olan bu seramiklerde görülen en yaygın formlar; depolama amaçlı kullanılan büyük çömlekler, küpler, çanaklar, tabaklar, ayaklı kadehler ile kulplu ve kapaklı kaplardır²⁶. Özellikle kültür ile karakterize edilen tek veya çift kulplu seramikler, Palumbi tarafından yaylalar ile ovalar arasında gerçekleştirilen kısa süreli göç faaliyetleri ile ilişkilendirilmektedir. Belki de Kura-Aras halkları, yolculuk sırasında gıda ihtiyaçlarını karşılamak için yanlarına aldıkları yiyecekleri, seramikler içerisine koyarak hayvanların sırtlarında, kulpların arasından geçirilen iplerle taşıyor olmalıydılar²⁷ (Fig. 5).

Kura-Aras seramiği kimi zaman parlak siyah renkleriyle kimi zaman da göz alıcı motifleriyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu seramiğin kronolojik tasnifinde yüzey renkleri kadar dekorları da kriter kabul edilmiştir. Seramiğin dekor teknikleri kabartma-rölyef, baskı-oluk ve kazıma tekniği olarak karşımıza çıkar. Uygulanan dekorlar başlangıçta gevşek ve sade bir görünüme sahipken kültürün geç evrelerinde bu şablonların daha özenli (sık ve ince) bir hal aldığı görülür²⁸. Özellikle kabartma ve baskı-oluk dekor teknikleri, kültürün erken evrelerinde karşımıza çıkıyorken rölyef ve kazıma dekor tekniğinin ise daha geç evrelerde yoğun olarak uygulandığı görülmektedir. İç içe daireler, üçgenler, zikzaklar, düz paralel ve dalgalı çizgiler, dama motifi, eş kenar üçgenler ve dörtgenler ile stilize insan ve hayvan motiflerinden oluşan bu şablonlarda büyük oranda bir türdeşlikten söz etmek mümkündür²⁹. Ancak benzerlikler olabildiği gibi genel anlamda bölgelere göre farklılıklar da barizdir³⁰.

Tıpkı daha önce de ifade edilen birçok problem gibi Kura-Aras seramikleri üzerinde yer alan süsleme unsurları da merak konusudur. Bazı araştırmacılar bu dekorların görselliğin ötesinde daha derin anlamlar içeriyor olabileceğinin altını çizmektedir. Şöyle ki, Smith bu şablonları, Kura-Aras halklarının dini uygulamalarını sembolleştirdiği bir iletişim aracı olarak yorumluyorken; Sagona ise, özellikle belli başlı bazı tasvirlerin, (seramik kaplar üzerine uygulanan hayvan motiflerinin ve çift spirallerin), şamanist ritüellerle alakalı olabileceğini

²⁶ Işıklı 2011, 73-74.

²⁷ Palumbi 2016, 11-14.

²⁸ Palumbi- Chataigner 2014, 247-246.

²⁹ Işıklı 2011, 75; Palumbi- Chataigner 2014, 247-246.

³⁰ Palumbi 2016, 11-14.

ifade etmektedir³¹. Hiç şüphesiz Kura-Aras seramiklerinin bezemeleri bu açıdan (sembolizm ve ikonografi) incelenmelidir.

Kura-Aras Seramiğinin Bezeme Teknolojisi

Son dönemde yapılan bir deneysel arkeoloji çalışması Kura-Aras seramiğinin bezeme teknolojisine dair dikkat çekici sonuçlar ortaya koymuştur³². Bu deneysel çalışma daha çok Kura-Aras seramiğinin kabartma (rölyef) tekniğine yönelik yapılmıştır. Teknik temelde kilin doğrudan kap yüzeyine applike edilmesiyle ya da arada bulunan organik bir malzeme yardımıyla seramikler üzerine yapıştirilmesiyle gerçekleştirilen bir uygulamadır. Alçak kabartma ve yüksek kabartma olarak tanımlayabileceğimiz bu dekor teknikleri, kil, alçı, mermer, taş, ahşap ve bakır gibi çeşitli materyaller üzerine üç boyutlu bir görünüm kazandırmak için modern sanatta sıklıkla uygulanmaktadır³³.

“Kabartma/rölyef tekniği, Kura-Aras seramikleri üzerine nasıl uygulanıyor?” sorusundan yola çıkarak gerçekleştirilen deneysel çalışma kapsamında birkaç yöntem denenmiştir³⁴. Bu denemelerden ilki, uygulaması son derece kolay olan ve zaman kaybını en aza indirgeyebildiği “sıkma yöntemi”dir.³⁵ Günümüzde alçak kabartma tekniğini kap yüzeyine uygulamak için modern seramik sanatçıları tarafından da kullanılan bu yöntem, puar, kalıp, balon vs. gibi araçlar yardımıyla uygulanmaktadır. Deneysel uygulamalar kapsamında balçık haline getirilen kil hazne görevi üstlenen bir kese içerisine konulmuş ve daha sonra tıpkı pasta süsler gibi sıkılarak kap yüzeyine uygulanmıştır. Uygulaması son derece kolay olan bu yöntem Kura-Araslı ustalar tarafından belki de hayvan bağırsağı, deri ya da kumaş gibi organik malzemelerden elde edilen hazne içerisine balçık haline getirdikleri çamurun koyulmasıyla uygulanmış ve haznenin uç kısmına yerleştirdikleri kemik, kamaş ya da pişmiş topraktan yapılmış bir aparat sayesinde balçığın daha ince çıkmasını sağlamış olabilirler (Fig. 6a-b).

Teknik üzerine gerçekleştirilen diğer denemeler ise seramikler üzerindeki bazı dekorlarda gözlemlenen hava boşluklarının nasıl oluştuğuna yöneliktir. Bu doğrultuda saman ve ip kullanılarak kap yüzeyine uygulanan motifler sıkma yöntemine kıyasla çok fazla zaman

³¹ Sagona 2014, 21-32; Palumbi 2016, 11-14.

³² Öztürk 2018, 109.

³³ Çaha 2015, 41.

³⁴ Öztürk 2018, 109.

³⁵ “Sıkma yöntemi”, deneysel çalışmalar kapsamında yöntemleri birbirinden ayırabilmek adına tarafımızdan verilen bir adlandırmadır. Seramik terminolojisinde böyle bir teknik isimlendirme yoktur.

gerektirse de gerçekleştirilen deneysel uygulamalar sonucunda oldukça başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu işlem, balçık haline getirilen çamur içerisine batırılan saman ve ip, daha önceden kap yüzeyine çizilen bezeme şablonu üzerine yapıştırılması sonucunda elde edilmiştir (Fig. 7a-b).

Tıpkı kabartma tekniği gibi, kültürün en erken evrelerinden itibaren örneklerine rastladığımız “baskı-oluk tekniği, Kura-Aras seramiği bezemelerinde yaygın olarak karşımıza çıkan bir tekniktir. Kap yüzeyinin belli bir sertliğe ulaşmasının ardından, ucu oluk şeklinde bir alet yardımıyla elde edilen bu bezeme tekniğinde, oluk desenler arasında yer alan baskıların, parmak yardımıyla yapılabileceği gibi uç kısmı oval herhangi bir alet ile de yapılmış olabilmesi mümkündür³⁶. Seramikler dışında metal kaplar üzerinde de uygulandığı bilinen bu yöntemin belki de sadece süsleme amacıyla değil, aynı zamanda kap yüzeyine metalik bir görüntü kazandırmak amacıyla da uygulanmış olabileceği düşünülmektedir³⁷.

Kura-Aras seramiğinin bezenmesinde karşımıza çıkan son teknik “kazıma tekniği”dir. Kazıma tekniği, tıpkı baskı oluk bezeme tekniğinde olduğu gibi kap yüzeyinin belli bir sertliğe ulaşmasının ardından bezeme taslağının sivri uçlu bir alet yardımıyla kap üzerine uygulanması işlemidir. Kültürün yayılım gösterdiği coğrafyanın tamamında örneklerine rastladığımız bu teknik, Kura-Araslı seramik ustaları tarafından da muhtemelen aynı yöntemle kap yüzeyine uygulanmış olmalıdır.

Sonuç

Antik Yakındoğu'nun Geç Prehistorik Döneminin en önemli kültürel yapılanmalarından biri olan Kura-Aras Kültürünün tartışmasız en önemli malzeme grubu, kendine has özelliklere sahip olan seramiğidir. Bu seramik parlak siyah perdahlı dış yüzeyi, açık (kırmızı) renkli iç yüzeyi ve üç teknikte yapılan bezemesi ile dikkati çeken bir seramiktir. Kültürün tüm temel problemlerine (terminolojisinden kronolojisine değin) her zaman bu seramik üzerinden çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Ama ne yazık ki hala bu seramiğin üretim teknolojilerinden bezemelerinin yorumlanmasına değin bir dizi problem varlığını korumaktadır. Bu güne değin ülkemiz topraklarında (Doğu Anadolu merkezli) yapılan sınırlı sayıdaki Kura-Aras yerleşimi kazısı bu sorunlara cevap verebilmenin uzağında kalmıştır. Bu seramiklerin

³⁶ Ökse 2012, 65.

³⁷ H. Gönül Yalçın ile kişisel görüşme.

üretimine dair somut kanıtların (atölye, üretim aletleri, üretim artığı, fırın vs.) ele geçmemiş olması bu olumsuz durumun en önemli nedenidir.

Bu durumda var olan sorunların çözüm arayışında farklı yöntem ve metotlar ortaya çıkmaktadır. Bizim konumuz için de öne çıkan temel metot; disiplinler arası işbirliği ile yapılan deneysel çalışmalardır. Kura-Aras seramiğinin özellikle bezemesinin üretiminde bu yönetime başvurulmuştur. Modern seramik sanatı ile ortak geliştirilen deneysel çalışmalarda bu seramiğin biçimlendirilmesinden bezemelerinin üretimine dair bir dizi deneysel çalışma yapılmıştır. Bu makale çalışmasında sadece bezeme yöntemlerine yönelik olanlar ele alınmıştır. Bu çalışmalarda özellikle kabartma (rölyef) tekniği ile yapılabilecek yöntemler denenmiş ve bunların her biri için farklı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Sıkma yöntemi, bitkisel katkıli aplikasyon yöntemi, kalıp yöntemi en dikkat çekici olanlardır. Bu yöntemler arasında uygulama kolaylığı ve başarılı sonucu ile sıkma yöntemi öne çıkan metottur. Bu yönetime dair öne çıkan önemli bir sorun birbirini tekrar eden ve karmaşık bir görünüm sergileyen motiflerdir. Bunların bu yöntemle yapılabilmesi kolay değildir. Bu konuda kalıp yöntemi daha olabilir bir seçenek gibi görünse de kalıplara dair hiçbir kanıtın ele geçmemiş olması düşündürücüdür. Kanaatimizce sıkma tekniğinin Kura-Araslı çanak çömlek üreticilerince kullanılmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Ama arkeolojik verilerle bu desteklenmedikçe bir öneri olarak kalması da kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Arınç 2013

K. Arınç, Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri, Erzurum 2013, 26.

Çizer 2014

S. Çizer, Terra Sigilata, İzmir 2014.

Çaha 2015

M. Çaha, "Süslemenin Göğsünü Kabartan Teknik: Rölyef", İSMEK El Sanatları Dergisi 20, 2015, 41.

Işıklı 2011

M. Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü Çok Bileşenli Bir Kültürün Gelişkin Analizi, 2011.

Işıklı 2017

M. Işıklı, "Doğu Anadolu Yaylasındaki Kültürel ve Politik Dönüşümler, Kura-Aras Kültürel Sürecinden Urartu Dönemine Değın", Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan, (Ed. P. Pınarcık- B. Gökçe- M. S. Erkek- S. Coşğın Kandal), İstanbul 2017, 93-108.

Işıklı- Ergürer 2017

M. Işıklı- H. Ergürer, "Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekân ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler", in: Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân (Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016), (Ed. G. Coşkun), Ankara 2017, 43-64.

Işıklı (baskıda)

M. Işıklı, Were the Societies of Mountainous Highland of Eastern Anatolia Egalitarian, Congress ICE1- The East Royal Museum of Art & History, Brussels April 16-18.

Işıklı vd. (baskıda)

M. Işıkılı- Y. Yarol- G. Öztürk, “Karaz From Today to Yesterday, Kura-Araxes Pottery of the Erzurum Plain: Study and Observation of Its Decorations”, Marcella Frangipane Armağan.

Kibaroğlu 2015

M. Kibaroğlu, “Archaeometrik Investigations of Kura-Araxes Ware: A Review; Kura-Aras Seramiğine Yönelik Arkeometrik Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme”, International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures Proceedings I, (Ed. M. Işıkılı- B. Can), Cambridge 2015, 221-230.

Marro 2011

C. Marro, “Eastern Anatolia in the Early Bronze Age”, The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, (Ed. S. R. Steadman- G. Mc Mahon), Oxford 2011, 290-312.

Ökse 2012

A.T. Ökse, Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek, Teknik Özellikler, Biçimler, Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca Terimler, İstanbul 2012.

Özdoğan 2014

M. Özdoğan, 50 Soruda Arkeoloji, İstanbul 2014.

Öztürk 2018

G. Öztürk, Erzurum Ovasındaki “Karaz, Pulur ve Güzelova” Höyüklerinden Ele Geçen Kura-Aras Bezemeli Seramiklerinin Bezeme Yapım Teknikleri Üzerine Deneysel Nitelikli Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2018.

Palumbi 2008

G. Palumbi, The Red and Black: Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC., Roma 2008.

Palumbi 2016

G. Palumbi, “The Early Bronze Age of the Southern Caucasus”, Oxford Hand Book Ancient Anatolia, (Ed. Gregory McMahon- Sharon R. Steadman), Oxford 2016, 11-14.

Palumbi- Chataigner 2014

G. Palumbi- C. Chataigner, “The Kura-Araxes Culture From the Caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between Unity and Diversity. A Synthesis”, *Paleorient* 40/2, 2014, 247-260.

Sagona 1984

A. Sagona, “The Caucasian Region in the Early Bronze Age”, *British Archaeological Reports, International Series* 214, Part 1-3, Oxford 1984.

Sagona 2014

A. Sagona, “The Kura-Araxes Culture Complex: A History of Early Research”, *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin’e Armağan, SCRIPTA Essays in Honour of Veli Sevin, A Life Immersed in Archaeology*, (Ed. Aynur Özfirat), İstanbul 2014, 21-32.

Sagona-Zimansky 2009

A.Sagona- P. Zimansky, *Ancient Turkey*, Oxford-New York 2009.

Yarol 2016

Y. Yarol, *Karaz’ın Karası, Bir Seramikçi Gözünden Erzurum Karaz Kültürü Seramikleri*, Erzurum 2016.

FİGÜRLER

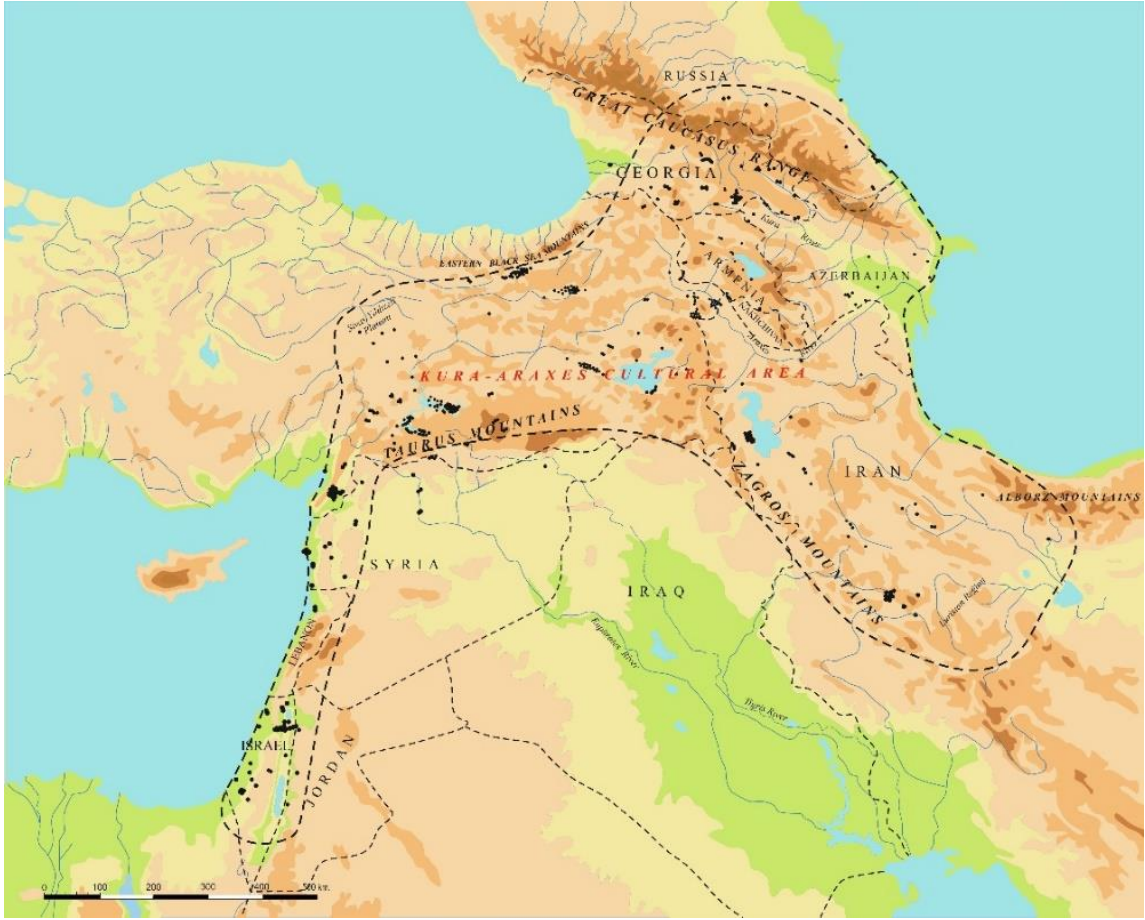

Fig. 1: Kura-Aras Kültürü, yayılımı.

Fig. 2: Kura-Aras Kültürü seramikleri, Alaybeyi, Erzurum (Erzurum Arkeoloji Müzesi Alaybeyi Kazıları Arşivi).

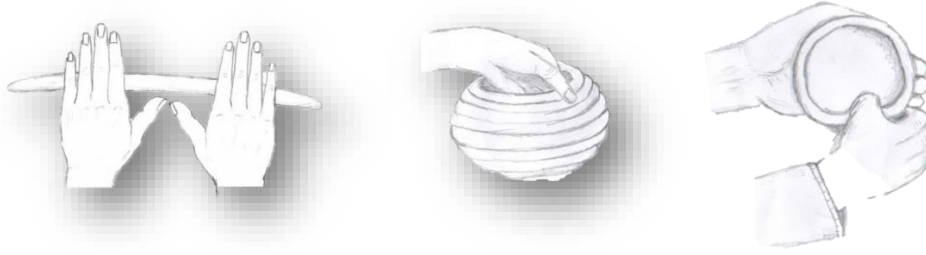

Fig. 3a-b: Prehistorik dönem seramik yapım yöntemlerine dair deneme çizimler, “Şerit/sucuk yöntemi ve El ile açma yöntemi”, (Çizim: Hilal Öztürk).

Fig. 4: Kura-Aras seramiği, kum ve taşçık katkı örnekleri, Sos Höyük (Işıklı 2011, 72).

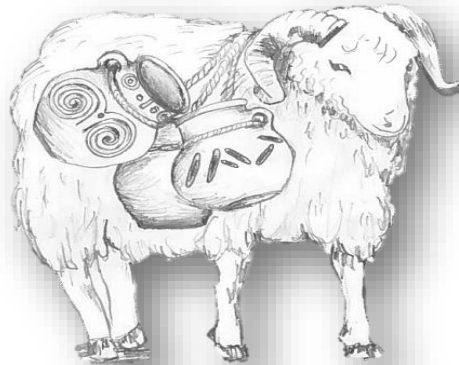

Fig. 5: Kura-Aras halk gruplarının göç faaliyetlerinde hayvan kullanımına dair hayali çalışma (Çizim: Hilal Öztürk).

Fig. 6a: Sıkma Yöntemi, deneysel uygulama.

Fig. 6b: Sıkma yöntemi, deneysel uygulama sonuç.

Fig. 7a: İp uygulama

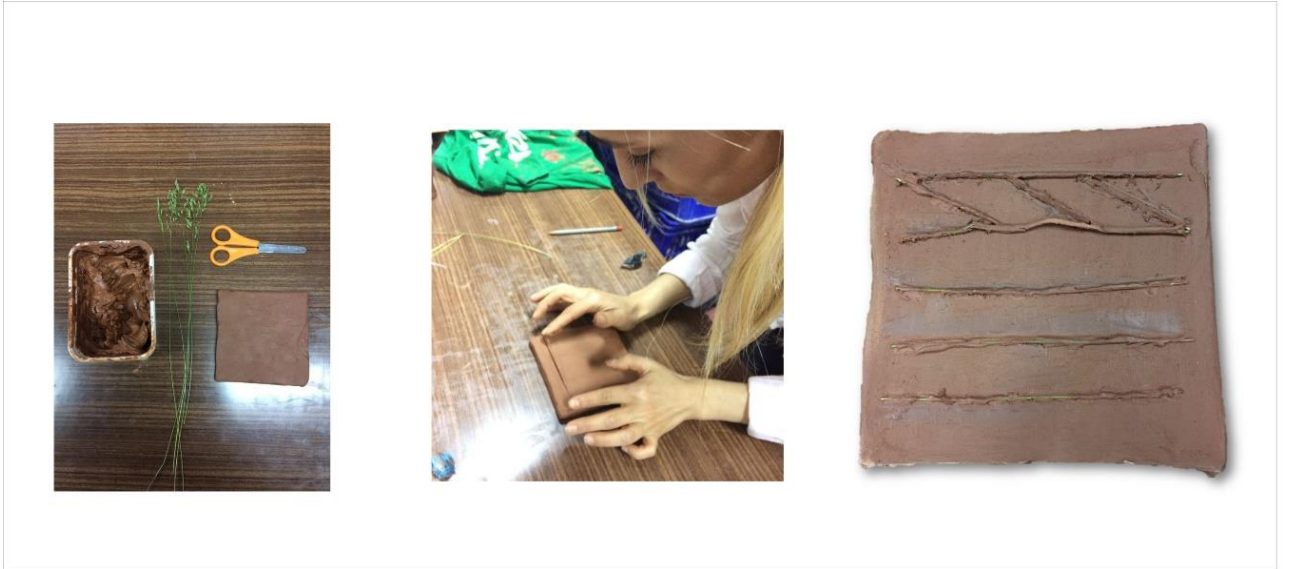

Fig. 7b: Ot/Saman Uygulama.